

השכול וחשבון הנפש¹

אסון קרה בבית המלך. בנו של המלך מת, ויבואו החכמים לנחמו.

אמר המלך: אבות אבותינו פגשו, להוותם, את השכול. אחד הראשונים להם, ואולי הנציג הבולט ביניהם, היה אבינו יעקב, שלא יכול היה להתנחם על בנו: "וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שָׁמַלְתָּיו וַיִּשֶׁם שֵׁק בְּמַתְּנָיו וַיִּתְאַבֵּל עַל בְּנוֹ יָמִים רַבִּים. וַיִּקְמוּ כָּל בְּנָיו וְכָל בְּנֹתָיו לְנַחֲמוֹ וַיִּמָּאֵן לְהִתְנַחֵם וַיֹּאמֶר כִּי אֲרֹד אֶל בְּנֵי אָבִי שְׂאֵלָה וַיִּבְרַךְ אֹתוֹ אָבִיו" (בר' לו לד-לה). כשיעקב היסס ברדתו מצרימה קיבל הבטחה מופלאה: "ויוסף ישית ידו על עיניך" (בראשית מו, ד). יעקב שחשב ששיכל את בנו, קיבל את הברכה האלוהית לפיה הבנים יקברו את אבותיהם, ויוסף יסגור את עיניו. "וַיִּפָּג לבו" של יעקב כששמע "עוד יוסף חי". גם לבה של שרה עצר, והפעם לחלוטין, כשנודעה לה שלכאורה יצחק בנה, מת. למה הטרגדיות הללו? מה משמעותן? האם צאצא מלך הכוזרים יוכל למצוא אצל צאצאי החכמים וצאצאי החבר תשובה לשאלותיו?

אמר הפילוסוף: מי אמר שבכלל יש שאלה? אולי מקרה אחד לאדם ולבהמה? או שמא אתה חושב שהעולם נברא עבורך?

אמר המלך: ידעתי שכפילוסוף לא תוכל לנחמני. אצל מי אחפש ניחומים? אצל מי שסובר שאנו רק מקרה שולי בעולם? שהופענו בעולם בעקבות שיתוף הפעולה שבין המקרה, הסלקציה הטבעית, המוות והתורשה? כבר לימד אותנו בעל ה'בית יעקב', ר' יעקב ליינר מאיזביצא, (תזריע, ויקרא דף סה ע"א): "כי מצד מי שנראה לו שהעולם הוא במקרה, מה יכעוס ועל מי יכעוס, אם אין מתנהג כרצונו. ורק מי... [שמכיר את] השם יתברך מנהג כל ומשגיח על כל תמיד מצדו יוכל לפעמים להמצא בלבו קושיות על הנהגת השם יתברך שבעיניו נראה אשר לא טובה... כי מי שיודע באמת שאין דבר נעשה בלתי השם יתברך, זה יש לו צעקה באמת". צעקתו של האדם היא העדות על אמונתו: אני צועק ומתמרד מכאן שאלוהים קיים. ואמנם, אליו אני בא בטענות. אינני יכול שלא לכעוס ולבכות, ולבקש תשובה.

אמר הפילוסוף: כששללתי את שאלתך, היה זה ברוך שפינוזה שדיבר בגרוני.

אמר המלך: בגלל זה לא פנית אל אנשי המדע. שמעתי את אשר יש להם לומר, ואני מתאר לעצמי מה שהם יענו, דברים הקרובים לדבריך. אולי תאמר, שאין אנו אלא מכוונות גנטיות, שבגלל תמותת התינוקות לא התפתחה במשך הדורות אהבת הילדים, שרק בעידן המודרני, כדאי היה לאבולוציה להשתיל בנו אהבה זאת. האמנם? היש כאב גדול מכאבו של דוד על בנו המורד בו (שמואל ב יט, א): "וַיַּעַל עַל עֵלִית הַשָּׁעַר וַיִּבֶךְ וְכֹה אָמַר בְּלִבָּתּוֹ בְּנֵי אֲבִשָׁלוֹם בְּנֵי אֲבִשָׁלוֹם מִי יִתֵּן מוֹתִי אֲנִי תַחְתִּיךָ אֲבִשָׁלוֹם בְּנֵי בְנֵי". אני מחפש תשובה, ועתה פוסל במעין קביעת משפטית את שאלתי.

אמר הפילוסוף: צדקת כדבריך. אף אני אינני משוכנע שדעות כללו יוכלו להניח את דעתנו, ואף להרשים אותנו. אולם, מי יודע? אולי הרמב"ם הרציונליסט יוכל לנחמך? הלוא לימד אותך הרמב"ם שהטרגדיות שלנו נגרמות על ידי החומר. לא אכנס לניסוחים הפילוסופיים הקשים. במקום זה, כדי שתבין את עמדתו, אספר לך אגדה, ואם תרצה - אין זו אגדה. לפני שנולדנו העמידו בפני נפשותינו בשמים אלטרנטיבה. הקב"ה התייעץ אתנו: נוח לכם להבראות או שמא לא? שתי אפשרויות עומדות לפני, אמר לנו הקב"ה. האחת, לברוא עולם מושלם, אבל בלעדית. זה יהיה עולם שכולו רוח. מלאכים וקרובים יהיו בו, אך אתם לא תהיו קיימים. האופציה האחרת, היא להבראות, אך כיצורים בלתי מושלמים. כי אתם, יצורי בשר ורוח, והבשר - חלש ופגיע הוא, לסבל, למחלה ולמוות. אתם תהיו האתגר האמיתי, היחיד בתבל. כיצורי בשר ורוח, יהיה לכם חופש ומתוך כך מוסר, דת משמעות. אך תצטרכו לשלם מחיר כבד, מחיר של ייסורים וכאב. האם אתם מקבלים את ההצעה. האם אתם חותמים על החוזה? אכן, חתמנו.

¹ יצא לאור בספר הצבעים השחורים מתו, והצבעים השמחים ניצחו, ציורי ילדים חולי סרטן, בעריכת עדנה פינצובר.

אמר המלך: נאה דרשת. כתלמיד הרמב"ם נתת לי תשובה פילוסופית. אחריה, שוב, אין לי על מה להתאונן. אולם, האם עולמנו הוא באמת הטוב שבעולמות האפשריים? האמנם לא יכול הקב"ה לברוא עולם אחר יותר טוב?

אמר המקובל: לימד אותנו הרמח"ל, שאכן אין זה העולם המושלם ביותר. אולם, אדרבה, הוא העולם בו ניתן לאדם חופש והאדם יוכל להשלימו. האנושות דומה לילד שלא קיבל מטוס, אלא ערכה כדי לבנותו.

אמר הפילוסוף: אני מבין את דבריך, אף כי אינני בטוח שהרמב"ם היה מסכים עם זאת. הוא לימד אותנו שהרעות באות על האדם קודם כל בגלל האדם עצמו. הטבע גורם לאדם רעות, החברה פוגעת בו, אך יותר מכך, פוגע האדם בו בעצמו. לא רק בגלל שהוא מעשן, למשל, אלא בעיקר שאילו הוא, ואתו האנושות כולה, היו מקדישים את כספם לדברים החשובים באמת, ולא למותרות של מה בכך, היה מצליח כבר מזמן למצוא פתרון למחלות שפגעו בבניך. בריאת הטבע הסתיימה, לא כך בריאת האנושות וההיסטוריה. זהו תפקידם של בני האדם. ועל מעשיהם ומחדליהם הם נותנים דין וחשבון.

אמר המלך: מה שהסברת לי, איננה אלא ההשגחה הכללית. אכן, כנראה שבאמת האנושות אחראית לבעיותיה. אולם מי יכול להסביר לי את גורלי אני. נהג שיכור דורס עובר אורח. השכרות היא מעשי בני האדם, אחריותה של האנושות, אך מה עם האדם התמים שנפגע?

אמר התיאולוג: הפילוסוף לא הסביר את הכל. הוא שכח את העובדה שגם כאן יש חשבון. חיינו מכוונים על פי עקרון השכר והעונש. הייסורים באים לכפר על העבירות שעשינו.

אמר המלך: חזרת אל דברי רעי איוב? אמנם כן לימדו אותנו החכמים שבעקבות הייסורים אנו חייבים לחזור בתשובה. אבל זאת תשובה אחרת. אין ללמוד מכאן שאנו יודעים על פי איזה חשבון באים על האדם ייסורים. כך למדנו בגמרא (בבא מציעא נח ע"ב): "לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הכתוב מדבר... הא כיצד?... אם היו יסורין באין עליו אם היו חלאים באין עליו או שהיה מקבר את בניו אל יאמר לו כדרך שאמרו לו חבריו לאיוב (ד, ו-ז): "הלא יראתך פסלתך תקנתך ותם דרכיך. זכר נא מי הוא נקי אבד, ואיפה ישרים נכחדו". דבריך הן אונאה!

אמר התיאולוג: לא לכך התכוונתי. אני מוכן להסכים אתך שאין אנו מבינים את החשבונאות השמימית. אין אנו מבינים מה זה חטא קל ומה הופך – בתנאים מסוימים – לחטא חמור. אולם, למרות זאת, ייתכן וצודק אתה, ולא הייתי צריך להעלות כלל את סברתי זאת. החכמים דברו על ייסורים של אהבה, על ייסורים המגיעים לאנשים טובים שהקב"ה אוהב. על כל פנים, הרשה לי לומר שברור לי שהנחתו היסודית של הפילוסוף מוטעית היא. אי אפשר להסביר את העולם על ידי הסתכלות בחיינו בלבד. התיאולוגיה משקיפה "מן העולם ועד העולם", אין להבין את העולם הזה, הפרוודור, מבלי לחשוב על העולם הבא, הטרקלין. החיים לא מסתיימים עם המוות. הנשמות שייכות לעולם שממדיו אחרים. הם נאספו אל אבות אבותיך. ואף אם עיניך לא יראו אותן, הם נוכחים.

אמר המקובל: צדקת ולא צדקת. אין להבין את החיים בעולם הזה לפי הביוגרפיה המצומצמת של האדם. אולם לימדונו המקובלים שאי אפשר להבין את חיינו של האדם במסגרת מחזור חיים אחד בלבד. זאת היא תורת הגלגול. האדם הגיע לאדמה כדי למלא את תפקידו והוא יחזור לאדמה עד אשר ישלים את התפתחותו. לפעמים הוא חוזר לאדמה, לחיים חדשים כדי לתקן שגיאות שעשו בעבר. חשוב אחרת, לפעמים אין זה תלוי כלל בשגיאות, הוא לא סיים את התפתחותו במחזור הקודם. הוא חייב לחזור לאדמה כדי לעשות משהו שאין אנו מודעים אף למשמעותו. ולפעמים אותה השליחות תעשה באותן השנים המועטות בהן חיו בניך.

אמר המלך: אינני בטוח שיכול אני לקבל תנחומים מהמיסטיקה שלך? כבר אמר ירמיהו (כב, י): "אל תכפו לַמָּוֶת וְאֶל תַּנְדֹּף לֹ", המת וודאי בעולם האמת, בגן עדן השמימי, עם אלה שלא חטאו. אנו בוכים עלינו על זה שהוא רחוק מאתנו, בכי הגעגועים שאנו מתגעגעים אליו.

ויען החבר ויאמר: אינני יודע אם תורת הגלגול אמיתית היא. לא אקבע כאן עמדה. אבל אתה המלך, האמנם אין אתה זוכר את דברי הנסיך המלט שלימד אותנו, שיש יותר דברים בעולם מאשר הרציונליות שלך משערת?

אמר המלך: פירוש הדבר שאין תשובה לשאלותי?

אמר החבר: הדומיה לפעמים היא תהילה. כשאהרון הכהן איבד, לא עלינו, את שני בניו נדב ואביהו, אמר לו משה את הדברים הבלתי נשכחים "הוא אֶשֶׁר דִּבֶּר ה' לְאֹמֶר בְּקִרְבֵי אֶקְדֹּשׁ" (ויקרא י, ג), ואהרן אחיו ענה בדומיה: "וַיִּדְם אֶהְרֹן". כאהרן, כך גם החכם צריך לפעמים לשתוק: "לִכְן הִמְשִׁיל בְּעֵת הַהִיא יָדָם פִּי עֵת רָעָה הִיא" (עמוס ה, יג). אבל הלוא אתה רוצה לשמוע ממנו חכמה.

אמר המלך: מה פשר השתיקה? שוב, ענה לי, אין לך תשובה לשאלותי ותהיותי?

אמר החבר: יש וודאי תשובה. אך אנו לא נשיג אותה. לימד אותנו רבי יוסף דב סלובייצ'יק שההיסטוריה אינה אלא שטיח קיר מרשים עליו רקומה תמונה מרהיבה ביופייה. אלא שאנו מסתכלים בשטיח שלא מהצד הנכון. והדבר היחידי שאנו מסוגלים לראות אלה הם קצוות חוטים חסרי משמעות, קצוות החוטים הבאים במקום התמונה היפה המסתתרת בצד השני. יש וודאי תשובות, אך אינן בידנו.

אמר המלך: אם כך למה באת?

אמר החבר: באנו, ולא רק אנו באנו, גם חכמי הדורות באו לבכות אתנו ולנחם אותך. הנה גם רבי יוחנן בא לנחמך, כחכם, אך גם כאב. הוא בא אליך לנחם את האבל, כמו שתמיד הולך, עם סודר ובו שן של בנו, הקטן מבין עשרת בניו שמתו בחייו (ברכות ה ע"ב). וזכור מה שאמר: "אין מנחמין רשאים לומר דבר עד שיפתח אבל". כך עשו רעי איוב שחיכו לאיוב השותק (איוב ג א): "אֶתְרִי כִּן פָּתַח אִיּוֹב אֶת פִּיהוּ". איוב פתח את פיו ורק אחר כך דברו רעיו, שבאו לנחמו על מות בניו. באנו לשתוק יחד עם הסובל, רק לאחר מכן, לנסות ולהבין, אם אמנם אפשרי הדבר.

אמר המלך: אני פותח את הספרים וקורא את עדותם של קרבנות השכול. גם רבי עקיבא וגם רבי ישמעאל שני גדולי הדור שבניהם מתו, ורבי יהודה בר אילעי, ורבי יוסי בר חנינא, ועוד ועוד, כולם ששכלו את בניהם בחייהם...

אמר החבר: לא רק הם, גם נעמי אמם של מחלון וכליון, וגם ברוריה. אך תן לי להזכיר את דבריה של ברוריה, המדברת אליך מעבר לאלפי השנים (מדרש משלי, פרשה לא):

מעשה היה ברבי מאיר, שהיה יושב בבית המדרש בשבת בשעת מנחה ודורש. מתו שני בניו. מה עשתה אמן? הניחה שניהם על המטה ופרשה סדין עליהם. במוצאי שבת בא רבי מאיר מבית המדרש...

אמרה לו, רבי, שאלה אחת יש לי לשאול... קודם היום בא אדם אחד ונתן לי פקדון. עכשיו בא. נחזיר לו, או לאו?

אמר לה, בתי, מי שיש לו פקדון אצלו אינו צריך להחזירו לרבו?

אמרה לו. חוץ מדעתך לא הייתי נותנה אותו.

מה עשתה, תפשתו בידו והעלתה אותו לאותו החדר, והקריבה אותו למטה, ונטלה הסדין מעליהם, וראה שניהם מתים מונחים על המטה. התחיל בוכה, ואמר, בני בני, רבי רבי. בני בדרך ארץ, ורבי שהיו מאירין פני בתורתן.

באותה שעה, אמרה לו, רבי, לא כך אמרת לי שאנו צריכים להחזיר הפקדון לרבו. כך, (איוב א, כא) "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך".

אמר המלך: פקדון?

אמר החבר: אנחנו יצורים סופיים. זוהי ההגדרה הפשוטה ביותר של מהותנו האנושית. החיים כולם אינם אלא חיי שעה. מכאן שאנו חייבים לחיות כל יום, כל שעה, כל רגע תוך שכנוע שמחר הם יהיו נוסטלגיה, זיכרון בלבד. גם זה כתוב באותו חוזה שהפילוסוף תאר קודם, חוזה שחתמנו

עליו עוד לפני שנולדנו. אשתו של רבי מאיר לימדה אותו למפרע את הסוד ליהנות מהחיים ומהזיכרון. אקרא את תשומת לבך לפרט נוסף. כשנמסרים דברי רבי יוחנן, משווה התלמוד שתי טרגדיות, את העקרות ואת השכול. וקובע הוא שהעקרות קשה ואכזרית יותר. הזיכרון ששורד אחרי השכול הוא נשאר עם האדם הכואב תמיד, וכונה אותו. הפיקדון שמחזירים נשאר במקצת אתנו.

אמר המלך: אמנם כן, הזיכרון לא יימחק מאתנו. ממך אני למד שאין שום חשבון שעלי לשעות?

אמר החבר: כפי שהזכרת למעלה, חז"ל מלמדים אותנו שאסור לעשות חשבונות תיאולוגיים מהסוג ששלושת רעי איוב עשו. חז"ל מלמדים אותנו שאסור לנו לומר למי שנפגע, אתה אשם בסבלך. אסור לנו לעשות את חשבון העבירות והייסורים של הזולת. למרות זאת, לגבי עצמנו עלינו להיבנות על בסיס הייסורים, כדי להיות טובים ושלמים יותר: "אין לך דבר יותר שלם מאשר לב שבור". דווקא לב שבור יכול להבין את הזולת ולעזור לו, ואף לשקול מה חשוב לעצמו.

אמר המלך: אולי אתה צודק, ייתכן וכולכם צודקים, אך אני עדיין תוהה על גורלי. בשעות אלו עולות לזכרוני דבריו הטרגיים של הרב סולובייצ'יק בקטע שרוּדף אותי ללא הרף. הרב מדבר על הרגעים של אושר, של נצחון, אך הוא מוסיף:

אולם, עם בואו של לילה אפל לנפש, ברגעי צער ויאוש קודר, בעת שהחיים נעשים מכוערים, מבחילים וללא נשוא... אין ה' פונה אליו מן האינסוף אלא מן הצמצום... ממעמקיו של הייאוש הקודר.

והרב מוסיף על חווית האובדן שלו, כשאשתו שכבה, לא עלינו, על ערש דווי:

מן הבחינה הרפואית לא יכולתי לעשות הרבה למענה, כל שהיה בכוחי לעשות הוא לשאת תפילה. אולם, לא יכולתי להתפלל בבית החולים. משום מה לא נמצא לי ה' לאורך המסדרונות הלבנים הנקיים, בין הרופאים והאחיות. אך נצרכת מאוד לתפילה. ולא יכולתי שלא לספק צורך זה. ברגע שהייתי שב הביתה הייתי ממהר לחדרי וכורע בתפילה נסערת. ה' לא הופיע ברגעים אלה בדמות של מלך עוטה הוד, אלא כחבר קרוב, עניו, אח, אב... חשתי בידי חממות, כביכול על שכמי, חבקתי את ברכיו, כביכול. הוא היה עמדי בגבולותיו הצרים של חדר קטן, ללא מקום... הא-ל העניו, השוכן בשפל המקומות, מגלה עצמו לאדם.

מי ייתן ואוכל להרגיש את נחמתו של הקב"ה, נחמה שאתם לא יכולתם לתת לי, נחמה של מי ששוכן אתי בתוך כאבי ואסוני. ניסיתם להביא לי נחמות. מכם, אני מצפה לישועות, לתיקון העולם.

אמר החבר: כן אנו זקוקים לישועות, שהקב"ה יברך את כל החולים ואת כל אוהביהם. אבל אולי, יש עוד ישועות להן אנו זקוקים. שנזכה ללב בשר ולא ללב אבן, היכול להפתח רק על ידי מכות קשות. שנזכה להמיר את הכאבים באפשרות להיות קשובים לסבל הזולת. ובזכות זה יקויים בנו חזונו של ישעיהו (כה, ח): "בְּלֵעַ הַמָּוֶת לְנֶצַח וּמָחָה ה' א' דְּמָעָה מֵעַל כָּל פְּנִים."